



یکی محموعه

هَفَّتَةُ مُصَاحَبَةٍ

چو جو قلعماک رمضانلری

مرحبا یا شهر رمضان !

کوزلری قاپوب ایچین ایچین ، طائی طائی دوشونوبوروم . چو جو قلعماک آک خوش ، آک شخصیتی خاطرلری ذهینده بر پرر جانانیور ؛ ذهینک اویشمش ، دوکش باغلهلنده بو طلسلی اسم پر روزگار کی دولاشهرق خاطرلری چیچکلندیرسور . رمضان عائد دوغولرم کولک قتر قتر ، یوکلم یوکلم یارقلری ایچین کیتدکه رنکلهشهرک ، نانیلاشهرق بر میوه کی بویر . بوره ماضینک یادلهشیدی ایلکیر... دوشوندکه دهرنلهشیرم ؛ اولغون خاطرلرک اغیرلیله باش بول میوه بردال کی اوکه صارقدی . روحک ایچنده بر هیت وار ؛ سانکه آردی آرقسی آلتاز جاعتلرله دولو بویوک جامعلره نیز سلی مؤذلری دیکلورم ، سانکه روعدن سجده واران صفرک قبه بی ایلکشت عظمی اوغولوسنی دویوروم . هر یاد ، دورغون ، دهرن برکوله آلتان طاشلرکی کولک اوزه رنه دوشدکه کنیش ، حسابسز جینلر یایور ، آجیلده کنیشلرین بو حسابسز دیوغلر قلمده ایزلر آجیور . نه قدر هیجانیم ...

مرحبا یا شهر رمضان !

قولاقلرمده چو جو قلعماک واسکی رمضان کجهلندن بقیه سسلر ، ذهینده دیرکر آراسنک واسکی رمضان کجهلنده یاشادی نظرلردن قاشش رنکر وار ... سانکه یتیز نوکنز آراهلر یتیز نوکنز قاراکلی بولارد طاشلری اونادهرق ، تملری صارصرق ، کولکلری ایته ایته قوشویور ویردن ایک طرفلنده قایل ستور . چوقوردکلر دیزلی بر آیدینق سواقه قاوشهرق رنکاملرینه ارمش انسانلرکی آرتق ساکن ، سسبز قایور... او آراهلرک استابول سواقلری صارسان کورولوسنی دیرکر آراسی دولوران خلک اونشلی اوغولوسنی شیدی نه قدر یقیدن ، نه قدر جانی ایشیدیرم ؛ لوش ، ایزه غله قهولرمده داواللر کوموردویور ؛ اوزاقلرده زورلار سلهنیور ، دها اونهلرده لانا.

رینلرک زبلی ، چنراقلی آهکی قوشویور . یوتون بو سسلر فیرطیلاردن اولسکی ایلک صاگیر خیشله یلری ، ایلک قازمه لرله یاواش یاواش حرکتک کلن بر ده کیزکی ساکن ، اویشمش کولک ایچنده ایلکیر ، کندنده جوشغونلر استعدادلری دویوروم . نه قدر حساسم ...

مرحبا یا شهر رمضان !

چو جو قلعماک او شطارتلی رمضانلری آرتق ماضیه قاریدی ، تاریک مالی اولدی ، یتدی... یکی عصرک چیلک طابانی ، غله کی ، حرمتیز آغی بو کوزلر عنعنیه بر کور کی یاسدی ، آزدی ویکدی... ایته بو بویه اوله جقدی ؛ اورمضانلر بو مادیات دوری ایچنده چوق خیالی ؛ چوق اسرارلیدی ؛ بو دیدیشه عصرینک افضله سکونت ، فضله اوقو ، فضله تبالکله شیمیش راحت کولردن حظ دوعاسنه امکان یوقدی ؛ بوخیسلاک ویهاییق سترلرله او انعام واسراف باش باشه ویرهردی ؛ او ذوقده کی ، یکده کی ، راحده کی مدهش بولقله بوهرایشده کی یامان بو قسولق ایته اووشامیه جقدی ... بناء علیه چو جو قلعماک اسکی رمضانلری ، آرتق برر خاطرله اولدی ، او صرفه ، جوشغون رمضان کجهلری کورمش یغینار آدملرک شیدی صاچلارنده آق نلر ، یوزلرنده دهرن ایزلر وار ... بزده یاشلاندق ، بزمده اووشمشلی کنگلک حیاتر ماضیه کومولدی ، شیمدی بزم حیاترده طلی بو ذوقسز ونفثسز رمضانلره دوددی . نه قدر کدرلیم ...

مرحبا یا شهر رمضان !

اوزمانلر ، کورکومز ، غمی کوزلم صالاش تیارولرک یایغی اوپانلرله نه کوزل آوونوردی... هنوز ، حیاتک آجیلنی دوعامش کوربه بوره کم صنعتیز اوپونجیلرک ساخته طورلردن نه دهرن صیزیلر دویاردی... صنعتکارلی نمته قایا بر آتور یارچهستی کجروب اوپلورندیم ، ادبیاتک شاهقمنه صاجه بر اثری جیقاربو قویدیم او صاف یاشمه شیدی تحسیرلیدیورم . چو جو قلعماک او مناتلی قناعتی بر دها کندنده بولاماق نی ئوزویور ؛ ذاتا تجربه یاش قوای آلدانیلوب قوای آوونولماق دکلیدر ؟ شیدیک سنسک هجیاسنلی ، مادیتپرستلیق قارشیمنده ذاتا او اسکی رمضانلر یاشایامزدی . او اسکی رمضانلر ایچون بزم آلدیمز دخی تربیه ، بزم کوردیکیم ساکن وحضوری عمر لازمدی .

ظن ایتمک چو جو قلوئیز او یاری سونوک ، یاری سلیک ماهیه لرله رمضان داوولیلرینک او یاری بوزوق ، یاری بوغوق یتلرندن ذوق دویونلر... شیدی دوشونوبورمده نجبا بکی سترلرک اوزاقلنی آردندن او اسکی رمضانلر بو قدر جاهدلی ، پورچه ایریشلمز بر سعادت کی کورونویور ، دیورم . دیرکر آراسنک ذکالرنی دولهوران او کدرسز کوزلو ، دردمز باشی آدلر ، رفاه ایچنده اوپوشوب یوموشامش اختیارلر حقیقه بکشیددی کورونکلری کی مسعود دکلیدیلر ، دیبه شهبه به دوشویور . نه طانی وقت کچیردم ... کوندوز جامعلره کیدرم ، ساکی سله شتی اوقویان سکلی درویشلری حرمتله دیکر ؛ کور صدامسلیه خانی ایقانه چالیشان قوجمان صاریلی کرسی شیخلری کچرک روحه مقدس مقاملرک عشقی دولهوران یتلی سلی حافظلرک صیرا صیرا دیز جوقش دینداشیرلره دولحقه لرینه صوقولوردم . هر کوشمندن آیری شوقده ، آیری مقدمه ، بس ویا نیز بر جوق سترلرک بوکسلرکی بو کنیش عکسلی یوکسک قبه آتنده جته می نه قدر اوفاق ، بئسکی نه قدر کشماکلر بولوردم . کیرمن ، غرویرمن غائب ایده ایده روحی خفیلرین یوزایارلر بوره کم ساده دنیاه آجیق جره سته صانکه آخیرندن رنمده آجاردی ، وجودیه آخروی بر هوا یایلیدی . قاپولرک آغیر ؛ شین پردلرلی قالدیروب دینشاری چیقیدن زمان کندیمی او قدر ده کیشمش بولوردم که بر مدت یایغی بر آدله یان یانه کیدر کی اولوردم . صوکره ، یاواش یاواش ، یایغینق کچین بر آدم کی آیلیدیم زمان باشمده خفیف وطائی بر دورغونلق قالدیدی . بولری خاطرلادقه کورکم هجاندن قاپویور ، شیدیدی بو حسله نه قدر اوزاغم ...

آسیا و آفریقا ک ایچمزدده بر پارچه سنی یاشاتان سرک نه کوزل بر عالمی ... تپیلرله فیسلیقی بقولار ، دستیلرده طوبراق قوقولی یغولر سربلی آلوپسندده آز آز دولاشوب یان دهیزلره صاباردم . یتلی صقالی عملر شکر صاتار ، شراقق سلی حبشلهارات صاباردی . کنیش چاشنی شکرلردن ، کسکین رایعلی ئوزلردن ، حاجی باغ وسک ، هنر ترکاھلردن ، تمسبلردن ، بخوردانلردن هوا به بورام بورام شرک قوقوسی دولاردی . بورواجلی بازار بری یوتون قوملری تپهر ایدن بر بلده ،

خىالى وىجاپىل بر سىمىراندى . مشىلى بىدويلر ،
قاياپلى چىركىلرلە ، قىزمىنى فسلى سىراى خىدەلىرى
چوخە ماقىرلانىل حىرم آغارلىلە ، زوسىرود تىسجىلى
باشلىر آلتون باستوبىلى شىقىق بىكلرلە اوموز اوموزە
پورادە دوتىر ، دولاشىر ، آكلەتيردى . بو بشقە
بر عصر ، بشقە بر دوردى . رمضان يىنە كەلدى ،
قەلئەلر دىنلەوران ووقوات اونى دە كىشىرەمش ،
اودە طابىئەت سالا كلىش . آرتق كوككە كىي بو
رمضانلار كەدە شوقى ، شىعەسى قالمىش . نە قەدر
دردلىم ...

مىرجا باشىر رمضان !

رفىق ۴۴۸

اجتماعيات

اسكى توركلار دىن

— ۲ —

التهل

توركلەدە اللە اسملىرى

ن عمود كاشغرى لغتئىدە (اللە) معناسىنە دورى
توركلەدە كەلە وادىر : تاكرى ، ايدى ، بىات ، واغان .
(تاكرى) كەلسى قەندە شوبلە دىيور : تىكرى
اللە معناسىدەر . مىللە « تىق تىسقا » تىكرى
سەنچىمىز » يەنى (پوت پرست تورك روحيائىسى اولان)
توپون عبادت ايشە ، تاكرى سوغىز

پوت پرست توركلار ساپادە تاكرى دىرلر . بولك
كى نظرلندە بوپوك اولان ھەر شىئە مىلا بوپوك بر
داغە ، بوپوك بر آغاجەدە تاكرى نامى وبربرلر .
بوپوكى شىلرە سىجدە ايدىلر . عالم اولانلار دەدە
(تىكرىكان) تىسبىە ايدىلر . مىلانلار تىنر اللە
صىغىنىز ... (جلد ۳ ، صىفھە ۲۷۹) (تىكرىكان)
تعبىرى (تاكرى خان) اولوق مىمىتلەر (تالانك)
كەلسى ياقونچەدە (كورونەن سىما) معناسىدەر . [۱]
كاشغرى لغتتە كورە (تال) جىر . معناسىدەر .
(تىك آدى) شىق سوكىدى دىيىكلر . (جلد ۳ ،
صىفھە ۲۶۳) (اوچالەدە) تاكرى كەلسى اساساً
(سىما) ياخود (سىماوى) معناسىدەر .

كاشغرى ، (ايدى) كەلسى قەندە شوبلە دىيور :
« ادى » ايدى ، مولى دىيىكلر . مىلا (ادم تاقىز) ؟
سوزى (اقدم نە سوبلور ؟) معناسىدەر . اللەدە
(ادى) آدى وبربرلر : (ادمى پارلى) (رىزىك
امرى) معناسىدەر . (جلد ۱ ، صىفھە ۸۱-۸۲)
(ايدى) تالك اوغوز جەدەم قىلپى (اىپە » و « ايدى » كەلە .
لر دىكلرە صاحب معناسە كىلرلر : جناب حقە اطلاق اولونان

[۱] (شانتەپى دولاسوسى) كە (دىنلار تارىخى) تالك
فرانسىز جە ترجمەسى ، صىفھە ۳۵

« اطلاقىسى » ، « جودايسى » ، تعبىرلى « اطف صاحى » ،
جود صاحى » معنالىرىدەر . (ايسىزىر) صاحىبىز ياخود
السىزىر دىيىكلر . اويغورلر ، كەندى خاقانلر يە
(ايدى قوت) نامى وبربرلر . (قوت) ايلرىدە
كورەدە جىكوز وچەلە (مقدس روح) معناسىدەر . اسكى
توركلار روسى كولسكە ماھىتئەدە نلق ايتىكلرى اچىون ،
بوكلە ، (كولسكە) كەلسىلەدە تىرچە ايدىلە بىلر . بىنە غەلبە ،
(ايدى قوت) تعبىرى هم (روح اللە) ، همەد
(ظل اللە) دىيىكلر . ناسل كە ھونق تورك سىكەدار يە
عنوان اولدىق وبربرلر (تاكرى قوتى) تعبىرىدە
عنى معنارە دلالت ايدىر . اويغورلر كە (تاكرى)
كەلسى يىرنە (ايدى) كەلسى اقامە ايتەلر دقت
اولونە حق بر نقتەدەر .

(ايات) كەلسى قەندە شوبلە دىيور : « بىات ،
آرغو توركلرىك لىھەسىندە اللەك اسمىدەر . »
(جلد ۳ ، صىفھە ۱۲۸) (بىات) كەلسى زىنكىن
معناسىنە اولان (باى) كەلسىدەر ، اوغوزلر كە
ايتكىچى بوپىك آدىدە (بىات) دىر . بو كەلە ،
(قودا تاقىبىلىك) كىتابىدەدە اللە معناسىدەر دىيىكلر .
بو استعمال آرغو توركلرىنە منحصر دىكلر .

(واغان) كەلسى قەندەدە شوبلە دىيور :
« اغن - اشىيا اوزرىندە قەدرلى اولان دىيىكلر .
اللە (واغان تاكرى) دىنلر كە (قادار اللە) معناسىدەر . »
(جلد ۱ ، صىفھە ۷۳)

بو دورىت اسمك اسلامىدە كى اسماء حىنى آراسىندە كى
مقابالىرى شوبلە كوسترە بىلر : (تاكرى - رحمان) ،
(موللا ، مولا) ، (بىات - غنى) ، (واغان - قەدر) .
(تاكرى) اسمك چىون (رحمان) معناسىنە
كەلدىكى ايلرىدە كورەدە جىكوز . بعض التىكلر خىصوصى
اسملىرىك سوكە (توپون) و (خان) عنوانلىرىدە
كىلرلر . (اولو توپون ، قارەخان) كى . (تاكرى)
كەلسىدە بوصورتلە قوللاپلە بىلر : (قىزاغان تاكرى ،
مىرەن تاكرى) كى .

(يارادان) كەلسىدە اللەك مىراسىدەر . آلتانى
توركلرى يارادانە (ياوپى) ، ياقونلر (آتى) نامى
وبربرلر . (چالاب) كەلسىدە كىلچە ، بولت اسكى
توركلەدە بوقدەر . (لىھەجە غىنائى) يە كورە ، بوكلە توركلەر
(چىلپا) كەلسىدەر كىچىكلر . بو فرىضە دوغرو ايسە ،
توركلر بوكلەنى اسلام اولدىن كوشىلاشە دىيىكلر .
چونكە ، توركلار اسلام اولدىن سوكرلا ، آرتق
ارمىنلر كە (چىلپا) سنى اللەدە قبول ايدە مىزلردى .
« التىكلر تصنىق — اورخون كىتابىدە اللەك
ايكى منظومە ياخود ايكى (ايكىك Dualism)
تەكىل ايتىدىكى كوروزور . برىنجى ايكىك (تاكرى)
ايلە (ياغىزىر) كە قارشىلاشە مىسىدەر . ايتكىچى ايكىك
(تاكرى) ايلە (رىسولر) كە قارشىلاشە مىسىدەر .
كوروزور كە بو منظومە لرك ايكىسندەدە برىنجى طرف
(تاكرى) ياخود (تاكرىلر) درە ، دىكىش يالسىز
ايتكىچى طرفدەر .

اولا برىنجى منظومەنى تەدقيق ايدىلم . اورخون
كىتابىسناك باشىدە شوسوزلرى كوروزور :

« اوزا كوك تاكرى آسرا ياغىزىر قىلدوقدا ،
« ايكىن آرا كىشى اوغلى قىلنىس » . [۲]
بوسوزلرى شىمىدىكى توركلە » بوصورتلە چورەدە .
بىلرلر : « بواريىدە كوك تاكرى ، آشاغىدە ياغىزىر
يارايتىلدىن سوكرلا ، ايكىسناك آراسىندە انسان اوغلى
يارايتىلدى . »

(كوك) پورادە (سىما) معناسىنە دىكل (ماوى)
معناسىدەر . (تاكرى) كەلسى ايسە پورادە كوردىكلر
وچەلە (سىما) معناسىدەر . بىنە غەلبە ، (كوك تاكرى)
بوكونكى توركلەدە (ماوى سىما) دىيىكلر . (ياغىزىر)
تعبىرى بوكون آتادولوك بعض برلندە (قارەبر)
شكىندەدە حالا بدىعا مقامىدە قوللاپلەقدەر . « قارە
بردە قال » ، « قارە برە كىرەسنى » : چايلرىدە اولدىنى
كى . (تاكرى) ايلە (بر) يەنى (كوك) و (ياغىزىر)
صىغىرلدىن عارى اولدىق دە قوللاپلر : « تورك اوغوز
بىكلرى بودونى ايتىشك : اوزا تاكرى باسباسار ،
آسرا برتەلىنىمە سىر ، تورك بودون ايلىنى ، تورونىن
كىم آرتانى ؟ » شو سوزلرىدە شىمىدىكى توركلە يە شو
شكىندە نلق ايدە بىلرلر : « تورك اوغوز بىكلرى وختى
ايشىدىكلر : اكر پورايىن تاكرى باسادىسە ،
آشاغىدىن برلدىنىمە دىسە ، اى توك قومى ، ايلكى ،
تورە كىم بىقىدى ؟ »

ايلرىدە كورەدە جىكوز وچەلە ، بو منظومەدە كى
(ياغىزىر) ياخود (بر) تعبىرلى بر آلتىدە كى التىلرە
دلالت ايدىر : (بر آلتى) دە تەتەد طرقلرى حاوى بر
سادر . قەت ، بو آلت سىما ، اوست سىماك مادە اولدىنى
كى معنادە معكوسىدەر . پورايىكى سىما سىماك و مكافاكت
مىنى اولدىنى كىپى ، آشاغىكى سادە طلدىك و مىجازاكت
مىنلدىر .

اسكى توركلار دەدە (سىما) ايلە (بر) كە معبود اولدىنى
مىلاددىن ايكى عصر اول بوپوك بر دولت قوران
(ھيونق تورلر) يەنى (قونلر) كە زمانى كوسترەن
تارىخلار دەدە موجوددەر . ھيونق تورلر (تازوسى) يەنى
ھىكلدارى (تاكرى قوتى) يەنى (تاكرى كىكى روسى
ياخود كولسكى) عنوانى اولدىنى كى ، چىن
ايمىر اطورىنە يازىنى مەكتوبلار دەدە شو عبارە ايلە
باشلاردى : « سىماللە برىك دوغور دىنى ، كوشلە آلك
تختە كىچىر دىكى قونلر كە بوپوك تازوسى احتراملە چىن
ايمىر اطورىن رجا ايدىكە » [۳]

پورادە (سىما) ايلە (بر) دىن باشقە ، (كونش) لە
(آتى) كەدە بر اللە اولدىنى كوروزور . بونلر كە
ساده كى تاكرىلر آراسىندە اولدىنى ايلرىدە كورەدە جىكوز :
« ايتكىچى منظومە » كىلچە بوپوك دەدە اورخون كىتابىسناك شو
عبارەسىندە كوروزور : « تورك تاكرىسى ، تورك
ايدوق برى صوبى آلتىا ايتىس . » يەنى « تورك
تاكرىسەلە توركلەك مىبارك رىسوللى شوبلە ياقش » . [۴]

[۲] اورخون كىتابلىرى ، طومسەن ، صىفھە ۹۷
(فرانسىز جە)

[۳] دىكىنى ، جلد ۲ ، صىفھە ۳۷

[۴] اورخون كىتابلىرى ، صىفھە ۱۰۰